

Književni pregled

DON FRANE BULIĆ I LEXIKON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE

Lexikon für Theologie und Kirche (LThK) već svojim prvim izdanjem (1930—1938) postao je »poznat i cijenjen po čitavom svijetu«,¹ i mnogi su ga stručnjaci okvalificirali kao najbolji leksikon te vrste. Stoga smo s velikim zanimanjem uzeli u ruke njegovo drugo, potpuno prerađeno izdanje (1957—1967), što je jednako kao i ono prvo izišlo u Herderovoj nakladi. Najprije smo htjeli vidjeti, jesu li i kako su u njemu tretirani neki naši ljudi, koji su, prema našem sudu, mogli biti spomenuti u ovakvom djelu. Prvi nam je došao na pamet DON FRANE BULIĆ. Mi njega smatramo našim najistaknutijim predstavnikom kršćanske arheologije i epigrafije i jednim od najmarkantnijih svećeničkih likova, koji su u Hrvatskoj djelovali posljednjih decenija prošloga i u prvoj trećini sadašnjega stoljeća. Međutim, u Leksikonu nismo o njemu našli posebnoga članka. Naime, odmah iza članka o BULGARISu NICOLAUSu, koji je studirao u Padovi medicinu i filozofiju, i u XVII stoljeću bio član literarne akademije u Krfu, neposredno slijedi članak o BULLu GEORGEu, koji je kao anglikanski teolog, također u XVII stoljeću, protiv protestanata dokazivao potrebu dobrih djela (II 766).

Budući da je Bulić bio kršćanski arheolog, pročitali smo dugi članak *Christliche Archäologie*, što ga je u istom Leksikonu napisao MSGR. LUDWIG VÖLKL (II 1133—1136). Tu su, u povijesnom prikazu ove discipline, navedeni njezini zastupnici kod mnogih naroda, ali među njima nije spomenut Bulić. Isto tako iza toga članka, u dosta obilato navedenoj literaturi, nismo našli ni Bulića ni među nabrojanim arheološkim časopisima njegov *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, u kojemu je on kroz pedeset godina ispisao tisuće strana, i koji je vrlo uvaženi belgijski bolandist HIPPOLYTE DELEHAYE² uvijek čitao s uživanjem nestrpljivo očekujući u njemu rezultate Bulićevih otkrića.³ Osim toga, u literaturi istoga članka nabrojena su izvješća *Internacionalnih kongresa kršćanske arheologije*, ali ondje nisu spomenuti ni opsežno izvješće ni kratka povijest prvoga kongresa te vrste, što ga je vrlo uspješno

¹ »in der ganzen Welt bekannt und geschätzt« (na omotu I sveska II izdanja LThK)

² Članak o Delehayeju v. LThK III 208

³ »Je lirai toujours avec délices le *Bullettino*«, »J'attende la nouvelle livraison du *Bullettino* avec impatience«, *Donnez-nous bien vite, dans le *Bullettino* le résultat de vos découvertes*« [Te se izjave nalaze ubilježene u kolekciji *Salona Christiana* (S. C. II br. 4 i 9; X br. 46), što se čuva u Biblioteci Centralnog bogoslovskog sjemeništa u Splitu pod signaturom XVI - G - 1].

organizirao Bulić god. 1894. u Splitu—Solinu.⁴ Nema tu ni Bulićeve opsežne radnje *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*.^{4a}

Citirani bolandist gledao je u Buliću — kojega je vrlo dobro poznao, jer su ta dvojica izmijenila preko tri stotine znanstvenih pisama — *jednoga od učitelja kršćanske arheologije*.⁵ Tako se izrazio god. 1900, mnogo prije nego što je Bulić dostigao vrhunac svojih arheoloških uspjeha. A god. 1923. isti je Delehaye izjavio, da je *Bulić slavan arheolog*.⁶ Međutim, treba znati, da je Delehaye bio oštar kritičar i da nije bio preveć rasipan u pohvalama.⁷ — Drugi istaknuti bolandist, PAUL PEETERS,⁸ pisao je 1926. godine Buliću, da je *društvo bolandista sretno, što u njemu pozdravlja ne samo učitelja znanosti i svojega suradnika nego i savršeni uzor neustrašivoga znanstvenog poštenja*.⁹ A za Arheološki muzej u Splitu Peeters je kazao: »*Svjetska slava splitskoga muzeja u svemu je djelo Don Frane Bulića*«. ¹⁰ I *Enciclopedia italiana* u podužem članku posvećenom još živomu Buliću naglašuje, da on *kao arheolog uživa evropski glas*.¹¹

Patrolog i hagiograf stare Crkve DOM GERMAIN MORIN^{11a} odaje počast Buliću kao *diki Dalmacije i velikom arheologu*.^{11b} A JACQUES ZEILLER, povjesničar prvih vjekova kršćanstva, napisao je: *Msgr Bulić je živo utjelovljenje kršćanske arheologije*.^{11c}

DE ROSSI je prvak kršćanske arheologije,¹² a priznati kršćanski arheolozi proglašuje Bulića drugim De Rossijem. Tako je ORAZIO MARUCCHI,¹³ kao predsjednik društva *Cultori di Archeologia Cristiana*, na zboru u veljači god. 1929. u Rimu, odsutnoga Bulića nazvao: *De Rossi kršćanske Dalmacije*.¹⁴ I francuski arheolog CHARLES DIEHL daje mu ime *dalmatinskoga De Rossija*.¹⁵ Isto tako ga je i već citirani bolandist Delehaye dva puta titulirao *dalmatinskim*,¹⁶ a jedan put *solinskim De Rossijem*.¹⁷

Mi Hrvati držimo Bulića našim najvećim epigrafičarom za starokršćanski period, pa smo htjeli u Leksikonu pročitati i članak *Früchristliche Epigraphik*, što ga je napisao DR. HANS ULRICH INSTINSKY, sveučilišni profesor u Mainzu (III 931—932). Ni tu nismo naišli ni na kakav spomen o Buliću, kojega je već citirani Delehaye nazvao ne samo slavnim arheologom nego i *slavnim epigrafičarom i učiteljem kršćanske epigrafije*.¹⁸ Ni u literaturi za taj članak nije naveden Bulićev *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, gdje je on objavio čitanje nekoliko tisuća starih natpisa, od kojih je velik dio sam otkrio i preko njih postao revnim suradnikom važne znanstvene zbirke *Corpus inscriptionum latinarum*.¹⁹ Instinsky je naveo djelo R. EGGER, *Forschungen in Salona II*

⁴ To su: *Relazione del I Congresso degli archeologi cristiani tenuto a Spalato-Salona 1894 (Bullettino di archeologia e storia dalmata XVII, pp. 115—240 — Spalato 1894)* i *Brevis historia Primi congressus Archaeologorum Christianorum Spalati-Salonis habendi — Spalati 1894*.

^{4a} U *Zborniku Matice Hrvatske — Zagreb 1924—1925*.

⁵ »*Je vous regarde comme un des maîtres de l'épigraphie et de l'archéologie chrétienne*« (S. C. III br. 26).

⁶ »*L'illustre archeologo ed epigrafista Francesco Bulić*« (S. C. XX br. 78)

⁷ Le R. P. Hippolyte Delehaye (Extrait des *Analecta Bollandiana*, t. LX, 1942, p. XVI).

⁸ Članak o Peetersu v. *LThK VIII 243*.

⁹ »*La société des Bollandistes est heureuse de saluer en vous non pas seulement un maître de la science, mais un collaborateur et surtout un parfait modèle de la probité intrepide qui est la loi suprême des études historiques*« (S. C. XXII br. 31).

¹⁰ »*La célébrité mondiale du musée de Spalato est tout entière l'oeuvre de Don Frane Bulić*« (S. C. XXII br. 30).

¹¹ »*come archeologo gode fama europea*« (Enciclop. italiana VIII 102 — Milano 1930).

^{11a} Članak o Morinu v. *LThK VII 635*

^{11b} »*Decorii Dalmatiae, Summo Archaeologo*« (S. C. XIX br. 144)

^{11c} Prema *Journal des Débats* prenio Obzor od 3. kolovoza 1934 str. 3 (Zagreb)

¹² Članak o De Rossiju v. *LThK IX 58—59*.

¹³ Članak o Marucchiju v. *LThK VII 140*

¹⁴ *Narodna Politika* od 20. II 1929, str. 2 — Zagreb

¹⁵ ALLESSANDRO DUDAN, *La Dalmazia nell'arte italiana*, p. X ss (Cfr. p. 120) — Milano 1921.

¹⁶ »*De Rossi de la Dalmatie*« (S. C. VI br. 20; VII br. 55)

¹⁷ »*De Rossi Salonitain*« (S. C. XXIV br. 56)

¹⁸ »*Illustre epigrafista*«, »*un des maîtres de l'épigraphie chrétienne*« (S. C. III br. 26; XX br. 78).

¹⁹ *Don Frani Buliću in memoriam* (*Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LI, str. V—VI — Split 1940).

(Wien 1926), ali nije spomenuo, da u samom naslovu toga djela na drugoj strani stoji, da je ono »obrađeno prema materijalu Frane Bulića«.²⁰

Veliki dio svoga dugog i radinog života Bulić je proveo u iskopavanju i čuvanju rimskih, osobito starokršćanskih solinskih spomenika, pa smo za živim zanimanjem pročitali i članak *Salona*, što ga je napisao DR. OTTO FELD (IX 276—277). Ni u tom članku ne spominje se Bulić, a u dodanoj literaturi ni jedno njegovo djelo u vezi sa Solinom, premda je on u stotinama svezaka časopisa i posebnih knjiga osvjetlio svaki otkriveni predmet i položaj u starokršćanskoj Saloni. Člankopisac je naveo nekoliko drugih auktora, ali nije konstatirao, da su sve sustavne obradbe staroga Solina sazidane građom i rezultatima, koje je njihovim sastavljačima prepustio Bulić svojom širokogrudnom darežljivošću. Evo kako mu, na primjer, to priznaje EMIL REISCH, predsjednik Austrijskoga arheološkog društva: »Vi ste s primjernom nesebičnošću stavili nam na raspolaganje plodove Vaše dugogodišnje neumorne istraživačke djelatnosti na jednome Vama dragom polju i time nam omogućili izdanje drugoga sveska našega djela o Saloni.«²¹ Dr. Feld navodi i knjigu E. CECIJA, ali je i ona posvećena »časnoj uspomeni Mons. Frane Bulića, nestora dalmatinske arheologije«.²²

Delehaye je god. 1898. pisao Buliću: »zahvaljujući Vama, dalmatinska hagiografija ulazi u novu fazu«,²³ a god. 1929.: »solinska hagiografija oslonjena na spomenike, koje ste Vi iz zemlje iznijeli na vidjelo, jest jedinstvena cjelina. U tome je samo Rim premašio Salonu i De Rossi nema drugoga takmaca osim Don Frane«.²⁴ Sjetivši se tih Delehayevih svjedočanstava, znatiželjno smo pročitali iscrpan članak *Hagiographie* iz pera sveučilišnog profesora DR. BERNHARDA KÖTTINGA (IV 1915—1921). U članku je nanizan veliki broj imena, ali među njima nema Bulićeva, premda je on dosta toga kritički napisao o solinskim mučenicima, bilo o svima skupa,²⁵ bilo o pojedinicima napose.²⁶ — Ni članak S. CAJUS (II 877) ni onaj S. HIERONYMUS (V 326—329) ne donose, da postoji Bulićev životopis sv. Kaja²⁷ i nekoliko Bulićevih rasprava, kojima je kušao odgovoriti na pitanje, gdje se nalazilo rodno mjesto sv. Jeronima.²⁸

Bulić je bezbroj puta referirao o prostranim solinskim, bilo gradskim bilo izvangradskim, kršćanskim bazilikama, utvrdio je njihove florise i opisao skulptorske ukrase, mozaike i grobove, nad kojima su one bile podignute.²⁹ Sa svim tim ga ne spominje članak *Christliche Basilica* (II 42—43). Isto tako je Bulić originalno ilustrirao Dioklecijanov život³⁰ i njegovu palaču u Splitu³¹ člancima i posebnim knjigama, ali o tome nema ništa u Leksikonu pod naslovima *Diokletian* (III 400) i *Palast des Diokletian* (IX 939). Kao što nema Bulića ni pod naslovom *Johannes IV* (V 987), premda se on više nego itko drugi pozabavio ovim papom, osobito u dugim i žestokim polemikama oko mjesta gdje se sada nalaze moći sv. Duje, solinskoga biskupa i mučenika.²⁹

²⁰ »nach dem Materiale F. Bulić' bearbeitet von Rudolf Egger«

²¹ »Mit so vorbildlicher Selbstlosigkeit zur Verfügung gestellten Ertrag jahrelanger. unermüdlicher Forscherstätigkeit an einer Ihrer Lieblingsstätten, mit dem Sie uns die Herausgabe des zweiten Bandes des Salona — Werkes ermöglicht haben« (S. C. XXII br. 40). To je ponovio u Predgovoru istoga djela.

²² »In omaggio alla venerata memoria di Mons. Frano Bulić, il 'Nestore' dell' Archeologia dalmata« (EMERICO CECI, I monumenti cristiani di Salona vol. II, str. 3 — Milano 1963).

²³ »Grâce à vous l'hagiographie dalmate va entrer dans une nouvelle phase« (S. C. II br. 4).

²⁴ »La hagiographie Salonitaine, appuyée sur les monuments que vous avez fait sortir de terre est un ensemble unique, que Salone n'att dépassée que par Rome, que De Rossi n'a d'autre émule que Don Frane« (S. C. XXIII br. 90).

²⁵ Mučenicí Solinski (Zagreb 1919); Kronotaksa solinskih biskupa (Zagreb 1912).

²⁶ San Felice Martire di Salona sotto Diocleziano (Spalato); Sv. Venancije, prvi biskup solinski i mučenik duvanski (Zagreb 1926)

²⁷ San Cajo, papa e confessore (Spalato 1916)

²⁸ Stridone, patria di S. Girolamo (Spalato 1899); Stridone, luogo natale di S. Girolamo (Roma 1920); Stridon (Grahovo polje u Bosni), rodno mjesto svetoga Jeronima (Sarajevo 1920)

²⁹ Na više mjesta u *Bullettino di archeologia e storia dalmata*

³⁰ Dioklecijan i Konstantin (Split 1913), *L'imperatore Diocleziano* (Spalato 1916), *Car Dioklecijan* (Zagreb 1918)

³¹ Palača car. Dioklecijana u Splitu (Zagreb 1927), *Palast Kaisers Diokletian* (Zagreb 1929)

Namjerno smo citirali samo strana svjedočanstva (u prvom redu onih ljudi, kojima je Leksikon posvetio posebne članke) kako se ne bi pomislilo, da Bulićevi zemljaci uvećavaju njegove zasluge. Međutim, sve kad on ne bi bio *slavan arheolog i epigrafičar, solinski De Rossi i dalmatinski hagiograf*, čini nam se, da ni tada ne bi škodilo ugledu jedne katoličke enciklopedije, kada bi se s par riječi sjetila Bulića. Zato što je otkrio, osvijetlio i očuvao brojne značajne spomenike iz prošlosti svojega naroda. Ti su sredovječni spomenici ujedno izvori za povijest hrvatske Crkve, koja je dio opće Crkve, a Leksikon je, kako mu sam naslov kaže, postavio sebi zadaću informirati o Crkvi.

Za svoj opsegom veliki, neprekidni i mnogostruki rad don Frane Bulić je još za života primio visoka priznanja ne samo od svoga naroda nego i od Crkve i stranog učenog svijeta. U Hrvatskoj je bio proglašen doktorom filozofije *honoris causa* na zagrebačkom sveučilištu i izabran počasnim i pravim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Isto tako članom Srpske akademije nauka. Izvan svoje zemlje bio je, osim Papinske akademije, dopisni i počasni član brojnih akademija i znanstvenih ustanova francuskih, talijanskih, njemačkih, belgijskih, austrijskih, čehoslovačkih, ruskih, grčkih i portugalskih.³² Prigodom njegove sedamdeset pete godišnjice bio mu je predan nomumentalni zbornik *Strena Buliciana*, u kojemu su mu posvetili svoje znanstvene priloge trideset i tri domaća i pedeset i devet stranih odličnih pisaca na raznim evropskim jezicima. Dobivši ga u ruke, Delehaye je uskliknuo: »*Sjajan zbornik. To je jedan od najljepših, što ih poznajem. On je dostojan svečara, kojega lik i uspješnu karijeru ocrtava uz duboko poštovanje najkvalificiranijih učenjaka svih zemalja.*»³³

Bulić je surađivao u prvom izdanju Leksikona, i u njemu je bilo objavljeno nekoliko njegovih članaka. U drugom izdanju nalazi se njegovo ime samo pod prilozima *Kotor* (VI 578), *Lesina* (VI 979) i *Sebenico* (IX 559). Ti prilozii obrađuju tri dalmatinske biskupije, kojima je sijelo u tim gradovima. Uredništvo je skratilo ili ponešto preradilo članke pokojnoga Bulića iz prvoga izdanja i u njih uvrstilo novije statističke podatke o broju vjernika. Ali, dok je *Cattaro* iz prvoga izdanja u drugom ispravilo u *Kotor*, nije nam jasno, zašto je za gradove Hvar i Šibenik, koji su u Hrvatskoj, zadržalo talijanska imena *Lesina* i *Sebenico*.

Ovaj osvrt završavamo citirajući ideje vodilje Bulićeva života, što ih je on sam u svojoj oporuci ovako izrazio: »*S Božjom pomoću nastojao sam u svojem životu vršiti svoje dužnosti prema Crkvi, prema momemu staležu prema momem hrvatskom narodu i prema znanosti, koju sam idealno prigrlio.*« Neke enciklopedije, u člancima njemu posvećenim, ocrtale su sve te njegove životne ciljeve. Druge su, prema svojem ideološkom stajalištu, istakle jedan ili drugi. Nama bi bilo drago, da ga je i *Lexikon für Theologie und Kirche* iznio pred svoje čitatelje barem kao učenjaka.

IVAN OSTOJIĆ

³² »Mons. Bulić è membro corrispondente e socio onorario di numerose accademie e istituzioni culturali francesi, italiane, tedesche, belghe, austriache, cecoslovacche, russe, greche, portoghese« (OSCAR RANDI u *L'Europa Orientale* VI p. 586 — Roma 1926)

³³ *Le Festschrift est splendide, c'est un des plus beaux que je connaisse. Il est digne de héros dont il retrace les traits et la belle carrière, au milieu des hommages des savants les plus qualifiés de tous pays.* (S. C. XXI br. 36)

ZUSAMMENFASSUNG

Msgr. FRANE BULIĆ ist ein sehr anerkannter Gelehrter im Bereiche der christlichen Archäologie, Epigraphik und Hagiographie. Er ist berühmt geworden meistens durch das Ausgraben, Auslegen und die Gewissenhaftigkeit in der Rettung der Denkmäler von altchristlicher Salona (Dalmatien), so wie auch durch Organisation des Ersten Internationalen Kongresses christlicher Archäologen zu Split — Salona. Die Richtigkeit dieses Urteiles der Autor, nicht mit den Zeugnissen Bulićs Landsleute, sondern mit den der ausländischen Wissenschaftler bekräftigt, in erster Linie mit den Zeugnissen jener Wissenschaftler, die in *Lexikon für Theologie und Kirche (LThK)* mit absonderten Artikeln ausgezeichnet sind.

Bollandist DELEHAYE: Bulić ein berühmter Archäolog und Epigraphiker ist, er ist Lehrer christlicher Archäologie und Epigraphik. Dank seinen Bemühungen ist die dalmatinische Hagiographie in eine neue Phase eingetreten. Nur die De Rossis römische Hagiographie hat die von Bulić enthüllten Denkmäler übergestiegen. De Rossi ausgenommen, Bulić hat keinen anderen Konkurrenten. Delehay hat seine Freude in der Lesung Bulićs *Bullettino di archeologia e storia dalmata* gefunden und mit grosser Ungeduld die neuen Resultate Bulićs Forschungen erwartet.

Bollandist PEETERS: der ganze Weltruhm von Archäologischen Museum zu Split ist Leistung von Bulić. Er ist nicht nur ein Wissenschaftler, sondern auch ein vollkommenes Modell der mutigen wissenschaftlichen Ehrlichkeit.

Christliche Archäologen MARUCCHI und DIEHL: Bulić ist dalmatinischer De Rossi.

Patrolog und Haglograph MORIN: Bulić ist *decus Dalmatiae, summus archaeologus*.

Historiker der ersten Jahrhunderte der Kirche ZEILLER: Bulić ist die lebendige Inkarnation der christlichen Archäologie.

Enciclopedia Italiana: Bulić als Archäolog erfreut sich eines Europarufes.

Archäolog EGGER hat einem der seinen Bücher den Titel »*Forschungen in Salona nach dem Materiale Fr. BULIĆ*« gegeben.

Bulić hat in verschiedenen Sprachen (Deutsch, Italienisch, Französisch, Kroatisch) die einige Hunderte von Artikeln, und mehrere Bücher aus dem Gebiet allgemeiner und kroatischer christlicher Archäologie und kirchlicher Geschichte publiziert. Er war auch Mitarbeiter der ersten Auflage *LThK*.

Ausser der Päpstlichen Akamedie, Bulić ist Korrespondierendes — und Ehrenmitglied der zahlreichen anderen Akademien (französischen, italienischen, deutschen, belgischen, österreichischen, tschechoslowakischen, russischen, griechischen und portugiesischen) gewesen. In seiner Heimat war er Mitglied der Jugoslawischen und Serbischen Akademie und der *doctor honoris causa* der zagrebischen Universität.

Bei der Gelegenheit seiner 75. Geburtstages, 92 Gelehrten, grösstenteils Ausländer, widmeten Bulić die Festschrift *Strena Buliciana*, die, nach Delehayes Meinung, eine wahrlich prachtvolle und schöne, würdig war seines Jubilars, dessen Figur und erfolgreiche Karriere mit der Verehrung (*les hommages*) der kompetentesten Vertreter der wissenschaftlichen Welt dargestellt ist.

Trotzdem *LThK* hat keinen Artikel diesem Gelehrten und vorbildlichen Priester gewidmet, wie das die alle inländischen und mehrere ausländischen, auch weltlichen, Enzyklopädien gemacht haben. Ausserdem *LThK* hat kein einziges Wort über ihn weder in Texte noch in Literatur geschrieben in solchen Artikeln wie es sind: *Christliche Archäologie, Christliche Basilica, Frühchristliche Epigraphik, Salona, Hagiographie, Cajus, S. Hieronymus, Diokletian, Palast des Diokletian, Johannes IV* usw.